

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՊԱՅՈՒՑՄԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԵՐԳԵՅ ՄԵՂՐՅԱՆ

Արդարադատության և կողմերի շահը պահանջում է, որ գործի փաստական կազմը, այսինքն՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծելու համար նշանակություն ունեցող բոլոր իրավաբանական փաստերը որոշվեն և պարզվեն սպառիչ լրիվությամբ¹:

Այն փաստերի ամբողջությունը, որոնք նշանակություն ունեն քննվող գործը լուծելու համար, տեսական գրականության մեջ ավանդաբար կոչվում է ապացուցման առարկա²:

Ապացուցման առարկայի հարցն ապացուցման տեսության վիճելի հարցերից է: Բանավեճի հիմնական առարկան այն փաստերի շրջանակն է, որոնք մտնում են ապացուցման առարկայի մեջ, ինչպես նաև՝ մեկ միասնական ապացուցման առարկայի առկայությունը կամ բացակայությունը: Նշված հարցերի լուծումով էլ պայմանավորված է դատավարագիտության մեջ ապացուցման առարկա հասկացության տարբեր բնորոշումների գոյությունը:

1998 թ. ընդունված և ներկայումս գործող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում³ մինչև 2007 թվականը «ապացուցման առարկա» եզրույթը չէր օգտագործվում, ուստի չէր սահմանվում նաև ապացուցման առարկայի կազմը: «Ապացուցման առարկա» հասկացությունը չի սահմանվում նաև ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով: Նշված հանգամանքը գրականության մեջ և իրավակիրառական պրակտիկայում տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս:

Ռ. Գ. Պետրոսյանն ապացուցման առարկան բնորոշում է որպես իրավաբանական փաստերի համակցություն, որոնք էական նշանակություն ունեն քաղաքացիական գործն ըստ էության լուծելու համար և ենթակա են պարզելու դատական քննության ընթացքում: Նշված փաստերը հեղինակը բաժանում է երկու խմբի՝

1) նյութական - իրավաբանական փաստեր, որոնք պարզելն անհրաժեշտ է տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող նյութական իրա-

¹ Տե՛ս Ռ. Գ. Պետրոսյան, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 350:

² Տե՛ս Клейнман А. Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. М., 1950, էջ 33, Треушников М. К. Судебные доказательства. М., 1999, էջ 20, Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. М., 2005, էջ 96, Ռ. Գ. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 350, Ա. Զ. Դավթյան, Քաղաքացիական դատավարություն, Եր., 2007, էջ 91 և այլն:

³ Այսուհետ կրճատ՝ «ՔԴՕ»:

վունքի նորմի (նորմերի) ճիշտ կիրառման և գործն ըստ էության ճիշտ լուծելու համար: Որպես այդպիսի փաստեր են դիտվում այն հանգամանքները, որոնց առկայության կամ բացակայության հետ նյութական իրավունքի նորմերը կապում են քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների ծագումը, փոփոխումը, կամ որոնք արգելակում են իրավունքների և պարտականությունների առաջացմանը (գործարքի հակաօրինականություն, մասնակիցների անգործունակություն, հարկադրանք, խաբեություն, բռնություն և այլն),

2) դատավարական - իրավաբանական փաստեր, որոնք ազդում են վարույթի ծագման, նրա ընթացքի և գործն ըստ էության լուծելու վրա: Որպես այդպիսի փաստեր են դիտվում հայցադիմումը վերադարձնելու, դրա ընդունումը մերժելու, վարույթը հետաձգելու, կասեցնելու, կարճելու, հայցը (դիմումը) առանց քննության թողնելու և ընթացակարգային այլ գործողություններ կատարելու հիմք հանդիսացող և դատավարական օրենքով արժեքավորվող հանգամանքները⁴:

Ուշագրավ է, որ Ռ. Գ. Պետրոսյանը, ապացուցման ենթակա բոլոր փաստերն անվանելով «որոնվող փաստեր», ապացուցման առարկայի կազմում չի դիտարկում այսպես կոչված ապացուցողական փաստերը, որոնք իրավաբանական փաստեր չեն, բայց դատարանին հնարավորություն են տալիս եզրակացություն անելու գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերի առկայության կամ բացակայության մասին: Հեղինակի կարծիքով, ապացուցողական փաստերը, ըստ էության, անուղղակի ապացույցներ են, որոնք դատավարության ընթացքում կարող են առաջ քաշվել, հերքվել, մինչդեռ ապացուցման առարկայի մեջ մտնող իրավաբանական փաստերը, այսինքն՝ հայցվորի պահանջների և պատասխանողի առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները դատավարության ընթացքում անփոփոխ են այնքան ժամանակ, քանի դեռ հայցվորը չի փոխել հայցի, իսկ պատասխանողը՝ առարկությունների հիմքերը⁵:

Հայ հեղինակներից Ա. Յ. Դավթյանն «ապացուցման առարկա» հասկացությունը ձևակերպում է ապացույցների հասկացությունը սահմանող՝ ՔԴՕ 47 հոդվածի վերլուծության հիման վրա: Հեղինակն ընդհանրապես ապացուցման ենթակա փաստերի համակցությունն անվանում է «ապացուցման սահմաններ»՝ վերջինիս կազմում դիտարկելով՝ ա) նյութաիրավական բնույթի իրավաբանական փաստերը, որոնք անհրաժեշտ են իրավունքի նորմերի ճշգրիտ կիրառման համար, բ) դատաիրավական նշանակության փաստերը (օրինակ՝ քաղաքացիական գործը կասեցնելու և վարույթը կարճելու հիմքերը), գ) ապացուցողական նշանակության փաստերը, որոնք, ապացուցված լինելով, թույլ են տալիս հաստատելու մեկ այլ իրավաբանական փաստի առկայությունը, դ) այլ փաստերը (օրինակ՝ իրավահարաբերության ծագման պատճառներին և պայմաններին վերաբերող փաստեր):

Քաղաքացիական կոնկրետ գործով գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, գործի լուծման համար

⁴ Տե՛ս Ռ. Գ. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 351:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 352:

նշանակություն ունեցող և ապացուցման ենթակա անհրաժեշտ իրավաբանական փաստերի համակցությունն էլ Ա. Յ. Դավթյանն անվանում է «ապացուցման առարկա»⁶: Նման մոտեցմամբ ըստ էության առաջարկվում է սահմանազատել գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերը (ապացուցման առարկան) այդպիսին չհանդիսացող այլ փաստերից, որոնք ևս, կախված գործի բնույթից, ուղղվածությունից և վկայակոչվող հանգամանքներից, կարող են ապացուցման կարիք ունենալ: Փաստորեն, Ա. Յ. Դավթյանն ապացուցման առարկայի կազմում դիտում է բացառապես նյութաիրավական բնույթի իրավաբանական փաստերը: Վերջիններիս ամբողջությունը դիտարկվում է որպես ավելի ընդհանուր հասկացության՝ ապացուցման սահմանների բովանդակային տարր:

Ռուս դատավարագետներից Մ. Կ. Տրեուշնիկովը ևս ապացուցման ենթակա բոլոր փաստերի համակցությունն անվանում է «ապացուցման սահմաններ»: Այդ փաստերից, ըստ հեղինակի, ապացուցման առարկայի կազմի մեջ են մտնում բացառապես նյութաիրավական բնույթի իրավաբանական փաստերը, որոնց հաստատումն անհրաժեշտ է կողմերի հարաբերությունները կարգավորող իրավունքի նորմերի ճշգրիտ կիրառման և գործի ըստ էության ճիշտ լուծման համար⁷: Նման դիրքորոշում են արտահայտել նաև այլ հեղինակներ⁸:

Ա. Կ. Սերգունն ապացուցման առարկան և որոնվող փաստերի ամբողջությունը նույնացնում է: Նա նշում է. «Ապացուցման առարկան ներառում է բոլոր այն փաստերը, որոնք ենթակա են ապացուցման, այսինքն՝ որոնվող փաստեր են ... որոնվող փաստերը և ապացուցման առարկան կազմում են միևնույն հասկացությունը»⁹:

Օ. Վ. Բաուլինը, սկզբունքորեն չառարկելով «ապացուցման սահմաններ» եզրույթի կիրառման դեմ, նշում է, որ հաստատման ենթակա ցանկացած փաստ պետք է ապացուցվի, սակայն նյութական իրավահարաբերությունների առաջացման, փոփոխման կամ դադարեցման հիմք հանդիսացող հանգամանքները, ինչպես նաև դրանց հաստատման միջոց հանդիսացող ապացուցողական փաստերն այլ փաստերից սահմանազատելու անհրաժեշտությունը գոյություն ունի օբյեկտիվորեն, քանի որ հենց այդ փաստերի հաստատմամբ է կանխորոշվում գործն ըստ էության լուծելու արդյունքը¹⁰:

ՀՀ Ազգային ժողովի՝ 2007 թվականի նոյեմբերի 28-ին ընդունած «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ անելու մասին» ՀՀ օրենքով¹¹ «ապացուցման առարկա» եզրույթը ՀՀ-ում օրենսդրորեն մտավ պաշտոնական շրջանառության մեջ: Մասնավորապես, ՔԴՕ-ի՝ «Ապացուցման պարտականությունը և ապացուցման առարկան» վերտառությամբ 48 հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվեց, որ «գործի լուծման համար էական

⁶ Տե՛ս Ա. Յ. Դավթյան, նշվ. աշխ., էջ 91:

⁷ Տե՛ս Трейшников М. К., նշվ. աշխ., էջ 20:

⁸ Տե՛ս, օրինակ, Ткачев Н. И. Законность и обоснованность судебных постановлений по гражданским делам. Саратов, 1987, էջ 51:

⁹ «Гражданское процессуальное право». М., 2004, էջ 167:

¹⁰ Տե՛ս Баулин О. В., նշվ. աշխ., էջ 101:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, 66(590), 26. 12. 2007:

նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերը որոշում է դատարանը՝ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման վրա»։ Միաժամանակ, ՔԴՕ 149⁸ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով սահմանվեց, որ ապացուցման կարիք զգացող հանգամանքների շրջանակը կողմերի հետ քննարկվում է գործը դատաքննության նախապատրաստելիս՝ նախնական դատական նիստում, որի ընթացքում կատարվում է նաև ապացուցման պարտականության բաշխումը։

ՔԴՕ 47, 48 և 149⁸ հոդվածների համատեքստում խնդիրը դիտարկելիս աչքի է ընկնում այն հանգամանքը, որ օրենսդիրը տարբերություն է դնում «ապացուցման կարիք զգացող հանգամանքների» և «գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների» միջև։ Նշված բոլոր հանգամանքներն էլ ապացուցման կարիք ունեն (բացառությամբ, թերևս, ՔԴՕ 52 հոդվածով նախատեսված և անվիճելի (չվիճարկվող) փաստերի)։ Ակնհայտ է, որ օրենսդրական նման ձևակերպումների հիմքում ընկած է վերը հիշատակված այն մոտեցումը, համաձայն որի ապացուցման առարկան պետք է տարբերել ապացուցման կարիք զգացող այլ հանգամանքներից։

Մենք համաձայն ենք, որ անհրաժեշտ է սահմանազատել գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքներն այն հանգամանքներից, որոնք ունեն զուտ ընթացակարգային նշանակություն և գործի ըստ էության լուծման վրա չեն ազդում, սակայն գտնում ենք, որ «ապացուցման սահմաններ» եզրույթի կիրառումը տվյալ դեպքում այնքան էլ արդարացված չէ։

Հարկ է նշել, որ քննարկվող եզրույթը մշակվել է քրեադատավարական տեսության մեջ։ Այստեղ «ապացուցման սահմաններ» հասկացությունը բնորոշում է ապացուցման առարկան կազմող հանգամանքների էության պարզաբանման խորությունը, պատասխանում է այն հարցին, թե ինչ ծավալով պետք է հավաքվեն, ստուգվեն, գնահատվեն ապացույցները, որպեսզի պարզվի գործով բացահայտման ենթակա յուրաքանչյուր հանգամանք։ Ընդ որում, քրեական դատավարության մեջ ապացուցման սահմանները կախվածության մեջ են դրվում ապացուցման առարկայից¹²։

Գտնում ենք, որ քաղաքացիական դատավարությունում քրեադատավարական ծագում ունեցող եզրույթի կիրառումը, այն էլ աղավաղված բովանդակությամբ, ճիշտ չէ։

Մեր կարծիքով, ելնելով ապացուցման գործընթացը պատշաճ կազմակերպելու և դատաքննության սահմանները հստակ ուրվագծելու անհրաժեշտությունից, ապացուցման առարկան հարկավոր է դիտարկել լայն և նեղ իմաստներով։

Լայն իմաստով ապացուցման առարկան այն է, ինչը պետք է ապացուցվի տվյալ քաղաքացիական գործով, այն, ինչին ուղղված են դատարանի և գործին մասնակցող անձանց ապացուցողական գործողությունները, այլ կերպ ասած՝ նյութական և դատավարական բնույթի իրավաբանա-

¹² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն», ընդհանուր մաս, 4-րդ հրատ., լրացումներով և փոփոխություններով, Գ. Ս. Ղազինյանի խմբագր., Եր., 2006, էջ 279-278։

կան և ապացուցողական այն փաստերի ամբողջությունը, որոնք նշանակություն ունեն գործի հարուցման, քննության և լուծման համար: Այս առումով Ա. Կ. Սերգունի՝ վերը հիշատակված դիրքորոշումը լիովին ընդունելի ենք համարում: Գտնում ենք, որ ՔԴՕ 47 հոդվածում ամրագրելով ապացույցների հասկացությունը և օգտագործելով «...պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, ինչպես նաև վեճի լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ...» ձևակերպումը՝ օրենսդիրն ապացուցման առարկան դիտարկել է հենց այդ տեսանկյունից: Դրանով իսկ ընդգծվել են ապացուցողական գործունեության նպատակային ուղղվածությունը և վերաբերելիության սահմանները:

Նեղ իմաստով ապացուցման առարկա ասելով պետք է հասկանալ նյութաիրավական նշանակություն ունեցող իրավաբանական և ապացուցողական այն փաստերի ամբողջությունը, որոնք էական նշանակություն ունեն գործն ըստ էության լուծելու համար:

Ուշագրավ է, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրելով ապացուցման առարկան որոշելու կանոնները՝ օրենսդիրն ընդգծել է գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունենալու հանգամանքը և ամենևին էլ չի արժեքավորել ապացուցման առարկայի մեջ մտնող հանգամանքների իրավաբանական փաստ լինելու իրողությունը:

Այս առումով ապացուցման առարկայի շրջանակներում առաջին հերթին պետք է դիտարկվեն **նյութաիրավական նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերը**, որոնք պարզելն անհրաժեշտ է տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) ճիշտ կիրառման և գործն ըստ էության ճիշտ լուծելու համար, այսինքն՝ այն հանգամանքները, որոնց առկայության կամ բացակայության հետ նյութական իրավունքի նորմերը կապում են որոշակի սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների ծագումը, փոփոխումը կամ դադարումը, ինչպես նաև այն հանգամանքները, որոնք արգելակում են սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների առաջացմանը (գործարքի հակաօրինականությունը, խաբեությունը, բռնությունը, անգործունակությունը և այլն): Նման փաստերը կարող են հաստատվել բացառապես դատական միստում հետազոտված ապացույցներով, ինչից հետո միայն կարող են դրվել դատարանի վճռի հիմքում (ՔԴՕ 130 հոդվ., մաս 3):

Որոշ հեղինակներ գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող նյութաիրավական հանգամանքների կազմի մեջ են մտցնում ոչ միայն փաստական հանգամանքները, այլ նաև կիրառման ենթակա իրավական նորմերը: Նման դիրքորոշումը խիստ կասկածելի է թվում: Իրավական նորմերն օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող երևույթներ են, որոնք ապացուցելու անհրաժեշտություն չկա: Դրանք ընդհանրապես դատական ճանաչողության օբյեկտ չեն: Իրավական նորմերը դատարանի կողմից կիրառվում են, ուստի իրավակիրառական գործունեությունն ապացուցում դիտարկվել չի կարող, քանի որ այս կամ այն իրավանորմի կիրառման անհրաժեշտությունը ՔԴՕ 47 հոդվածով նախատեսված միջոցներով ապացուցման կարիք չի զգում:

Ապացուցման կարիք կարող են ունենալ միայն վիճելի իրավահարաբերության նկատմամբ կիրառելի օրենքով չնախատեսված համապարտա-

դիր վարքագծի կանոնների՝ գործարար շրջանառության սովորույթների առկայությունը և դրանց բովանդակությունը: Գործարար շրջանառության սովորույթների նկատմամբ կիրառելի չէ «դատավորը գիտի օրենքը» սկզբունքը, ուստի եթե գործին մասնակցող անձն իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում դնում է գործարար շրջանառության սովորույթը, նա պարտավոր է ապացուցել և՛ նման սովորույթի առկայության փաստը, և՛ տվյալ սովորույթի բովանդակությունը: Հետևաբար, տվյալ հարցերը ևս պետք է ընդգրկվեն ապացուցման ենթակա և գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների կազմում:

Ապացուցման առարկան կազմող գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների շարքում պետք է ներառել նաև նյութաիրավական նշանակություն ունեցող իրավաբանական փաստերի հաստատման միջոց հանդիսացող **ապացուցողական փաստերը**, որոնք իրավաբանական փաստեր չեն, բայց, առանձին վերցրած կամ իրենց համակցության մեջ, դատարանին հնարավորություն են տալիս եզրակացություն անելու գործը լուծելու համար նշանակություն ունեցող նյութաիրավական փաստերի առկայության կամ բացակայության մասին:

Ստիպված ենք չհամաձայնվել այն հեղինակների դիրքորոշման հետ, որոնք բոլոր ապացուցողական փաստերը դուրս են հանում ապացուցման առարկայի շրջանակներից (Մ. Կ. Տրեուշնիկով, Ն. Ի. Տկաչով, Ռ. Գ. Պետրոսյան, Ա. Հ. Դավթյան): Ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը որոշակի սահմաններում պետք է հաշվի առնի գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները: Եվ եթե, օրինակ, վնասի հատուցման վերաբերյալ վեճի շրջանակներում պատասխանողն իր առարկությունների հիմքում դնի վնաս պատճառելու պահին իր՝ այլ վայրում գտնվելու փաստը, այն չի կարող անտեսվել և որպես գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող փաստ չներառվել ապացուցման առարկայի մեջ: Ուշագրավ է, որ նյութաիրավական նշանակություն ունեցող ապացուցողական փաստերը ևս կարող են հաստատվել բացառապես դատական նիստում հետազոտված ապացույցներով, ինչից հետո միայն կարող են դրվել դատական ակտի հիմքում:

Մեր կարծիքով, ՔԴՕ 149⁸ հոդվածում սահմանելով նախնական դատական նիստում ապացուցում պահանջող փաստերի շրջանակը կողմերի հետ քննարկելու և որոշելու, դրանք ապացուցելու բեռը կողմերի միջև բաշխելու դատարանի պարտականությունը՝ օրենսդիրը նկատի է ունեցել հենց օրենքով (իրավական նորմի հիպոթեզով և դիսպոզիցիայով) կանխորոշված նյութաիրավական բնույթի իրավաբանական փաստերը և գործին մասնակցող անձանց կողմից իրենց պահանջների ու առարկությունների հիմքում դրված ապացուցողական փաստերը, քանի որ հենց դրանք էական նշանակություն ունեն ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով գործն ըստ էության լուծելու համար:

Համամիտ ենք այն հեղինակների հետ, որոնց կարծիքով դատավարական բնույթի հանգամանքները կապված չեն գործն ըստ էության լուծելու հետ, թեև դրանք ևս հանդիսանում են դատարանի ճանաչողության առարկա և կարող են ազդել վարույթի ընթացքի վրա՝ որոշ դեպքերում հիմք

հանդիսանալով առանց վեճն ըստ էության լուծելու՝ գործով վարույթն ավարտելու համար: Սակայն ակնհայտ է, որ այն դեպքերում, երբ վարույթը կարճվում է, կամ հայցը (դիմումը) թողնվում է առանց քննության, գործը (վեճը) ըստ էության չի լուծվում: Ուրեմն, չի կարելի խոսել նաև տվյալ գործողությունները կատարելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների՝ գործն ըստ էության լուծելու համար նշանակության մասին: Իսկ ինչպես վերն արդեն նշվել է, ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ մասում օրենսդիրն ապացուցման առարկայի կազմում ներառում է բացառապես այն հանգամանքները, որոնք ոչ թե պարզապես ապացուցման կարիք ունեն, այլ էական նշանակություն ունեն գործն ըստ էության լուծելու համար:

Հարկ է նկատել, որ դատավարական նշանակություն ունեցող մի շարք փաստեր ընդհանրապես ապացուցման կարիք չեն զգում, քանի որ դրանք հաճախ դատարանի կողմից ընկալվում են անմիջականորեն (օրինակ՝ հայցի, փաստի (փաստերի) ընդունումը, հայցից հրաժարումը, հաշտության համաձայնության կայացումը, ապացույցի ոչնչացումը դատական նիստերի դադարում, դատական սանկցիա կիրառելու, գործի քննությունը հետաձգելու հիմք հանդիսացող հանգամանքները, դատավարական ժամկետի բացթողումը և այլն):

Դատավարական նշանակություն ունեցող մի շարք փաստերի ապացուցման գործընթացը կարող է տեղի ունենալ դատական նիստից դուրս՝ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում (օրինակ՝ արտադատական հաշտության համաձայնության կնքումը, գործի վարույթը կասեցնելու կամ վարույթը կարճելու հիմք հանդիսացող գործին մասնակցող անձի մահը, իրավաբանական անձի վերակազմակերպումը կամ լուծարումը, պատասխանողի լինելը ռազմական դրության մեջ գտնվող զինված ուժերի կազմում, նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած վճռի, արբիտրաժի վճռի առկայությունը և այլն): Դատավարական նշանակություն ունեցող նման փաստերը գործով վարույթը կասեցնելու, կարճելու, հայցը (դիմումը) առանց քննության թողնելու մասին դատական ակտի հիմքում կարող են դրվել առանց դրանք հաստատող ապացույցները դատական նիստում հետազոտելու, մինչդեռ նյութափրավական նշանակություն ունեցող իրավաբանական կամ ապացուցողական փաստերը պետք է հաստատվեն ապացուցման բարդ և խիստ ձևականացված ընթացակարգի պահպանմամբ¹³: Դատարանը գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը կարող է հիմնավորել միայն դատական նիստում հետազոտված ապացույցներով (ՔԴՕ 130 հոդվ., մաս 3):

Հասկանալի է, որ եթե գործին մասնակցող անձը վկայակոչի վարույթի հետագա ընթացքն արգելակող հանգամանք՝ առանց ներկայացնելու այն հաստատող համապատասխան ապացույց (օրինակ՝ արբիտրաժային համաձայնություն կամ վճիռ), դատարանը նրա վրա կդնի տվյալ փաստն ապացուցելու պարտականությունը: Տվյալ հանգամանքն անկասկած ենթակա է ապացուցման, անկախ այն բանից, թե դատավարության որ փուլում է վկայակոչվում, սակայն այն նշանակություն ունի ոչ թե գործն ըստ

¹³ Տե՛ս Баулин О. В., նշվ. աշխ., էջ 101:

էութեան լուծելու, այլ վարույթի հետագա ընթացքի համար (ակնհայտ է, որ դրանք տարբեր հասկացություններ են):

Այսպիսով, գտնում ենք, որ «ապացուցման առարկա» հասկացությունը պետք է դիտարկվի երկու տեսանկյունից՝

լայն իմաստով ապացուցման առարկան են կազմում նյութաիրավական և դատավարական բնույթի իրավաբանական և ապացուցողական այն փաստերը, որոնք գործը հարուցելու, քննելու և լուծելու համար ունեն նշանակություն,

նեղ իմաստով ապացուցման առարկան են կազմում նյութաիրավական բնույթի իրավաբանական և ապացուցողական այն փաստերը, որոնք էական նշանակություն ունեն գործն ըստ էության լուծելու համար:

Մեր կարծիքով, ապացուցման առարկան տարբեր առումներով դիտարկելը գործնական խիստ կարևոր նշանակություն ունի նախևառաջ գործի ըստ էության քննությունը ճիշտ կազմակերպելու համար:

Յուրաքանչյուր գործով՝ նեղ իմաստով ապացուցման առարկան կազմող փաստական հանգամանքների ճիշտ սահմանումն անհրաժեշտ պայման է գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում դատաքննության սահմանները ճշգրիտ որոշելու և ուրվագծելու համար: Բանն այն է, որ գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների կազմը հարաբերականորեն կայուն է: Դատական քննության առարկա հանդիսացող իրավահարաբերությունները կարգավորող նորմերը տվյալ տեսակի գործերի համար ամրագրում և արժևորում են իրավաբանական փաստերի տիպային (ստանդարտ) շրջանակ, որն էլ կազմում է ապացուցման առարկայի հիմքը: Այդ կայունությունը հարաբերական է, քանի որ հետազոտման ենթակա փաստական հանգամանքների շրջանակը կարող է էապես ընդլայնվել կամ նեղանալ կողմերի գործողությունների հետևանքով: Այսպես, պատասխանողն իր առարկությունների հիմքում կարող է դնել հայցվորի կողմից հայցային վաղեմության ժամկետը բաց թողնելու փաստը, հայցվորը կարող է դրա դեմ առարկել՝ վկայակոչելով հայցային վաղեմության ժամկետը կասեցնող կամ ընդհատող հանգամանքները: Պատասխանողի առարկությունները կարող են հիմնվել ներկայացված պահանջի հիմքում դրված գործարքի անվավերության մասին վկայող հանգամանքների վրա: Այդ իրողությունը հաշվի առնելով՝ Օ. Վ. Բաուլինն առաջարկել է կոնկրետ գործով ապացուցման առարկայի շրջանակներում առանձնացնել դրա տիպային մասը, որը ձևավորվում է կիրառման ենթակա իրավանորմերով նախատեսված իրավաբանական փաստերից, և լրացուցիչ մասը, որը կազմված է գործին մասնակցող անձանց առարկությունների հիմքում դրված, տվյալ հարաբերությունը կարգավորող իրավանորմերով չնախատեսված այն իրավաբանական և ապացուցողական փաստերից, որոնք գործը լուծելու համար ունեն էական նշանակություն¹⁴: Նման մոտեցումը, մեր կարծիքով, լիովին ընդունելի է և կարևոր կիրառական նշանակություն ունի: Մյուս կողմից, ապացուցման առարկայի մեջ մտնող տիպային (ստանդարտ) փաստերի շրջանակը կարող է նեղանալ դրանք ընդունելու (չվիճարկելու) հիմքով:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 109:

Գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների կազմը հարաբերականորեն կայուն է նաև այն պատճառով, որ գործը դատաքննության նշանակելուց հետո նշված հանգամանքները, ըստ գործող օրենսդրության, փոփոխվել չեն կարող (նման եզրակացությունը բխում է ՔԴՕ 32, 95 և 149⁷ հոդվածների վերլուծությունից): Այլ կերպ ասած՝ հայցվորի պահանջների և պատասխանողի առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները դատավարության ընթացքում ընդհանուր առմամբ անփոփոխ են: Դրանց կազմում փոփոխություն կարող է տեղի ունենալ բացառապես հայցի առարկայի կամ հիմքի և գործին մասնակցող անձանց առարկությունների հիմքերի փոփոխության արդյունքում: Եվ քանի որ ՔԴՕ 32 հոդվածի համաձայն՝ հայցվորը չի կարող հայցը փոփոխել, իսկ պատասխանողը՝ փոփոխված հայցի վերաբերյալ իր պատասխանը (առարկությունները) ներկայացնել դատաքննությունը սկսելուց հետո, կարելի է խոսել այն մասին, որ գործի դատաքննությունը սկսելու պահին արդեն դատարանը և գործին մասնակցող անձինք պետք է հստակ պատկերացնեն գործն ըստ էության լուծելու համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքների շրջանակը: Այդ իսկ պատճառով ՔԴՕ 149⁸ հոդվածը սահմանում է, որ դատական քննությունն արդյունավետ իրականացնելու համար հրավիրված նախնական դատական նիստում դատարանը կողմերի հետ քննարկում է գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող փաստերի շրջանակը և ապացուցման պարտականության բաշխման կանոններին համապատասխան կողմերի միջև բաշխում է ապացուցման պարտականությունը, ինչպես նաև սահմանում է ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները¹⁵:

Ռուսական գրականության մեջ կարծիք է հայտնվում, որ ապացուցման առարկան դիմամիկ երևույթ է և գործի քննության ընթացքում անընդ-

¹⁵ Ուշագրավ է, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու ընթացքում նախնական դատական նիստ (նիստեր) հրավիրելու դատարանի լիազորությունը հայեցողական է: Դատարանը կարող է նախնական դատական նիստ չհրավիրել, եթե դրա անհրաժեշտությունը չի տեսնում: Դեռ ավելին, նախնական դատական նիստում դատարանը կարող է չանդրադառնալ ապացուցման առարկան որոշելու և ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հարցերին: Նման իրավակարգավորման պայմաններում անհասկանալի է դառնում, թե երբ և ինչպես դատարանը պետք է որոշի գործով ապացուցման առարկան և բաշխի ապացուցման պարտականությունը: Որպես հետևանք, գործնականում դատարաններն ապացուցման առարկան նախապես հստակ չեն որոշում, կամ, եթե նույնիսկ որոշում են, այդ մասին կողմերն իմանում են գործի դատաքննության ընթացքում, երբ դատարանը կողմի վկայակոչած հանգամանքը չի հետազոտում՝ այն համարելով ոչ վերաբերելի, կամ նրան պարզաբանում է, որ տվյալ փաստն ապացուցելու պարտականությունը կրում է այն վկայակոչող անձը, որն էլ կրում է ապացուցելու պարտականությունը չկրելու բոլոր անբարենպաստ հետևանքները: Եթե հաշվի առնենք ՔԴՕ 48 հոդվածի ընդհանուր կանոնը, որի համաձայն՝ կողմը զրկվում է դատաքննությունը սկսելուց հետո ապացույցներ ներկայացնելու հնարավորությունից, ակնհայտ է դառնում, որ դատարանների տվյալ պրակտիկան այնքան էլ արդարացված չէ ու չի բխում իրավական որոշակիության և կանխատեսելիության սկզբունքներից: Դատավարությանը նախապատրաստվող կողմը, մեր կարծիքով, պետք է հստակ պատկերացում ունենա, թե ինչ հանգամանքներ են մտնում ապացուցման առարկայի մեջ, և որ հանգամանքների ապացուցման պարտականությունն է դրված իր վրա, որպեսզի մինչև դատաքննությունը սկսելը պատշաճորեն իրականացնի ապացույցները դատարանին ներկայացնելու և գործին մասնակցող անձանց առջև բացահայտելու իր պարտականությունը: Ասվածը հաշվի առնելով՝ գտնում ենք, որ նախնական դատական նիստում գործով ապացուցման առարկան կողմերի հետ քննարկելու և որոշելու, իսկ դրանից հետո ապացուցման պարտականության բաշխման կանոններին համապատասխան կողմերի միջև ապացուցման պարտականությունը բաշխելու պահանջը ՔԴՕ-ում պետք է անրագրվի իմպերատիվ ձևով:

հատ ենթարկվում է փոփոխման ու ճշգրտման (առանձին դատավարական գործողությունների կատարման, հայցի փոփոխման, նոր առարկությունների ներկայացման կապակցությամբ)¹⁶: Մեր կարծիքով, նման եզրահանգումը բխում է ՌԴ ՔԴՕ-ի առանձին դրույթներից, սակայն Հայաստանի քաղաքացիադատավարական օրենսդրության պահանջներին համահունչ չէ: Նման փոփոխության (ճշգրտման) մասին կարելի է խոսել բացառապես այն դեպքերում, երբ ապացուցման առարկան դիտարկվում է լայն իմաստով՝ ներառելով նաև դատավարական նշանակության իրավաբանական և ապացուցողական փաստերը:

Իհարկե, չի կարելի խոսել այն մասին, որ գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների կազմը (ապացուցման առարկա նեղ իմաստով) գործի դատաքննության ընթացքում ոչ մի դեպքում փոփոխվել կամ ճշգրտվել չի կարող: Նման փոփոխություն կարող է տեղի ունենալ ինչպես հայցից մասնակիորեն հրաժարվելու, փաստերի ընդունման հետևանքով (ապացուցման առարկայի նեղացում), այնպես էլ գործի դատաքննության ընթացքում երրորդ անձ վարույթ ներգրավելու կամ հակընդդեմ հայց հարուցելու դեպքում (ապացուցման առարկայի ընդլայնում): Այլ դեպքերում գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող փաստերի ճշգրտման հնարավորություն օրենքը չի նախատեսում:

Քաղաքացիական դատավարության գիտության մեջ տարբեր ժամանակներում փորձ է կատարվել հիմնավորելու գործով մի քանի ապացուցման առարկաների գոյության գաղափարը: Այսպես, Կ. Ս. Յուդելսոնն ապացուցման առարկան տրոհում էր որոշակի մասերի՝ դրանում առանձնացնելով հայցվորի ապացուցման առարկան, պատասխանողի ապացուցման առարկան և այլն¹⁷:

Ժամանակակից ռուսական դատավարագիտության ներկայացուցիչ Տ. Վ. Սախնովան ևս գտնում է, որ դատարանում իր իրավունքները և օրինական շահերը պաշտպանող ցանկացած շահագրգիռ սուբյեկտի պահանջների և առարկությունների հիմքում դրվում են որոշակի փաստական հանգամանքներ, ուստի նրանցից յուրաքանչյուրն ունի ապացուցման իր առարկան: Հետևաբար, ըստ հեղինակի, ճիշտ կլինի խոսել նրանցից յուրաքանչյուրի ապացուցման առարկայի մասին¹⁸:

Նման դիրքորոշում ունի նաև Ա. Ա. Վլասովը, որի կարծիքով՝ «... գործին մասնակցող անձինք տարբեր կերպ են ձևավորում... ապացուցման առարկան»¹⁹:

Չհամաձայնվելով նման մոտեցման հետ՝ Օ. Վ. Բաուլինն ապացուցման առարկայի տրոհումը կամ գործով մի քանի ապացուցման առարկա-

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, **Сахнова Т. В.** Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М., 2008, էջ 384, «Гражданский процесс». М., 2003, էջ 253:

¹⁷ Տե՛ս **Юдельсон К. С.** Курс советского гражданского процессуального права. Т. 1. М., 1981, էջ 393:

¹⁸ Տե՛ս, օրինակ, **Сахнова Т. В.**, նշվ. աշխ., էջ 384, «Гражданский процесс». М., 2003, էջ 382:

¹⁹ **Власов А. А.** Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе. М., 2000, с. 81-83.

ների առկայության քննարկումը համարում է անթույլատրելի: Նա գտնում է, որ «ապացուցողական գործունեությունը պետք է ունենա միասնական նպատակ»²⁰: Ըստ Օ. Վ. Բաուլինի՝ «վերը նշված դիրքորոշումները գնահատելիս պետք է նկատի ունենալ, որ դատավարության մասնակիցները տարբեր կարծիքներ կարող են ունենալ ապացուցման առարկայի կազմի վերաբերյալ, սակայն դա չի նշանակում, որ գործով առկա է մի քանի ապացուցման առարկա..., կողմերը մասնակցում են ապացուցման առարկան որոշելու գործընթացին, կարող են կարծիքներ հայտնել այս կամ այն հանգամանքի նշանակության վերաբերյալ, սակայն ապացուցման առարկան վերջնականորեն որոշում է դատարանը»²¹: Տվյալ տեսակետն ըստ էության ընդունվում է նաև այլ դատավարագետների կողմից, որոնք ապացուցման առարկայի հարցը քննարկելիս որևէ հիշատակում չեն կատարում այն մասերի տրոհելու կամ գործին մասնակցող այս կամ այն անձի տեսանկյունից դիտարկելու մասին:

Օ. Վ. Բաուլինի դիրքորոշումը լիովին ընդունելի ենք համարում նաև այն պատճառով, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ մասի գործող խմբագրությունը քննարկվող հարցի կապակցությամբ ըստ էության սպառիչ պատասխան է տալիս: Ըստ վկայակոչված նորմի՝ գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերը (ապացուցման առարկան նեղ իմաստով) որոշում է դատարանը՝ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման վրա:

Օրենքն ըստ էության սահմանում է ապացուցման առարկայի կազմավորման աղբյուրները, նախատեսում է ապացուցման առարկայի շրջանակներն ուրվագծելու՝ դատարանի իրավասությունը և կանխորոշում է այն իրականացնելու սահմանները:

Քաղաքացիական գործերով ապացուցման առարկան ձևավորվում է երկու աղբյուրից՝

- 1) հայցի հիմքի և դրա դեմ արվող առարկությունների հիմքի փաստերից,
- 2) կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) հիպոթեզով և դիսպոզիցիայով նախատեսված փաստերից:

Իրավաբանական փաստերը դատարանին հայտնելու պարտականությունը, այսինքն՝ հաստատման ծանրությունը, առաջին հերթին դրվում է գործին մասնակցող անձանց վրա: Հայցվորը դիմումում պետք է նշի այն հանգամանքները, որոնցով հիմնավորում է իր պահանջները (ՔԴՕ 87 հոդվ., մաս 2, կետ 4): Ներկայացված հայցի (հակընդդեմ հայցի) դեմ մասնակի կամ ամբողջությամբ առարկելու դեպքում պատասխանողը հայցադիմումի պատասխանում պետք է նշի այն փաստերը, որոնք ընկած են առարկությունների հիմքում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 2, կետ 3, «գ» ենթակետ):

Գործին մասնակցող անձանց հաստատմամբ որոշվում է գործն ըստ էության քննելու և լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների շրջանակը և հետազոտման ենթակա փաստական նյութի ծավալը:

Սակայն ակնհայտ է, որ գործին մասնակցող անձինք իրենց պահանջների և առարկությունների հիմքում որոշակի հանգամանքներ դնելիս կա-

²⁰ Баулин О. В., նշվ. աշխ., էջ 97:

²¹ Նույն տեղում, էջ 97-98:

րող են սխալվել: Նրանք կարող են վկայակոչել իրավաբանական փաստեր, որոնք կիրառման ենթակա իրավանորմերով չեն արժևորվում, հայցի առարկային չեն վերաբերում, որևէ նշանակություն չունեն տվյալ գործն ըստ էության քննելու և լուծելու համար: Միաժամանակ, տարբեր պատճառներով և շարժառիթներով նրանք կարող են անտեսել իրավաբանական նշանակություն ունեցող որոշակի փաստական հանգամանքներ կամ աղավաղել դրանց բնույթը: Այդ իսկ պատճառով գործին մասնակցող անձանց վկայակոչած հանգամանքներն ինքնին չեն կարող կազմել ապացուցման առարկան: Կոնկրետ իրավանորմը կիրառելու համար դատարանը պետք է պարզի տվյալ իրավանորմով արժևորվող բոլոր իրավաբանական փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը, ուստի եթե այդ փաստերից որևէ մեկը կողմերի պահանջների կամ առարկությունների հիմքում չի դրվել, դատարանն ինքն է պարտավոր այն մտցնել ապացուցման առարկայի մեջ և այդ փաստի ապացուցման պարտականությունը դնել գործին մասնակցող համապատասխան անձի վրա:

Դատարանն ապացուցման առարկան որոշելիս չի կարող սահմանափակվել գործին մասնակցող անձանց ներկայացրած փաստերով, ուստի իր նախաձեռնությամբ դրա մեջ պետք է մտցնի նաև գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող այլ փաստեր: Ընդ որում, նման դեպքերում կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) հիպոթեզով և դիսպոզիցիայով նախատեսված փաստերը դատարանի համար պետք է դառնան ապացուցման առարկան կազմավորելու հիմնական աղբյուր, որը, ինչպես վերն արդեն նշել ենք, ամրագրում է տիպային (ստանդարտ) փաստերի որոշակի շրջանակ:

Եթե ապացուցման առարկան կազմող հանգամանքների թվում դրվեն բացառապես գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում առկա փաստական հանգամանքները, ապացուցման առարկան որոշելու չափանիշը խիստ սուբյեկտիվ բնույթ կունենա: Ինչպես իրավագիտորեն նշում է Օ. Վ. Բաուլինը, գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների շրջանակը ճիշտ որոշելու համար անհրաժեշտ է նաև օբյեկտիվ չափանիշ²²: Դատավարագետները որպես այդպիսի չափանիշ ավանդաբար դիտում են համապատասխան հարաբերությունները կարգավորող իրավանորմի կամ դրանց համակցության բովանդակությունը²³:

Տվյալ հանգամանքը հաշվի առնելով՝ Ռ. Գ. Պետրոսյանը դեռևս մինչև 2007 թվականին ՔԴՕ 48 հոդվածում փոփոխություններ կատարելն առաջարկում էր օրենքում ուղղակիորեն ամրագրել ապացուցման առարկան որոշելիս կիրառման ենթակա նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերը հաշվի առնելու դատարանի պարտականությունը²⁴: Տվյալ առաջարկությունն իր արդիականությունը չի կորցրել նաև այսօր:

²² Տե՛ս **Баулин О. В.**, նշվ. աշխ., էջ 105-106:

²³ Տե՛ս, օրինակ, «Гражданское процессуальное право». М., 2004, էջ 168, **Треушников М. К.** Судебные доказательства. М., 1999, էջ 21, **Сахнива Т. В.**, նշվ. աշխ., էջ 383, **Баулин О. В.**, նշվ. աշխ., էջ 106 և այլն:

²⁴ Տե՛ս **Ռ. Գ. Պետրոսյան**, նշվ. աշխ., էջ 353:

Ապացուցման առարկան որոշելն ապացուցողական գործունեության առաջին և ամենակարևոր դատավարական գործողությունն է, որը կանխորոշում է ողջ դատավարության ընթացքը և սահմանները: Ապացուցման առարկայի շրջանակների անհիմն ընդլայնումը կարող է գործը ծանրաբեռնել ավելորդ նյութերով և պատճառ դառնալ գործին չվերաբերող նյութերի կուտակման ու դատավարության ձգձգման: Մյուս կողմից՝ ապացուցման առարկայի շրջանակների անհիմն սահմանափակումը կարող է պատճառ դառնալ գործի միակողմանի, ոչ լրիվ և ոչ օբյեկտիվ քննության:

Եթե կողմերը հենվում են իրավաբանական նշանակություն չունեցող փաստերի վրա, ապա դատարանը չպետք է անտեղի հետազոտի դրանք: Գործով փաստերի իրավաբանական նշանակություն ունենալու հարցը լուծելիս դատարանը պետք է ղեկավարվի տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող նյութական և դատավարության իրավունքի նորմերով, որոնց հիպոթեզում և դիսպոզիցիայում նշված են տվյալ իրավահարաբերությունը և կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները պայմանավորող իրավաբանական փաստերը:

Ապացուցման առարկայի կազմում ապացուցողական բնույթի փաստեր ներառելու հարցը լուծելիս դատարանը պետք է ղեկավարվի նաև ապացույցների թույլատրելիության և վերաբերելիության սկզբունքներով, որոնք ամրագրված են ՔԴՕ 51 հոդվածում՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ ապացուցողական փաստերը, ինչպես վերն արդեն նշվել է, ուղղված լինելով գործն ըստ էության լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող նյութաիրավական նշանակության փաստերի հաստատմանը, ինքնին հանդես են գալիս որպես անուղղակի ապացույցներ: Նշված երկու սկզբունքները բացառում են օրենքով սահմանված ապացույցներից դուրս այլ ապացույցներ դատարանին ներկայացնելու հնարավորությունը (թույլատրելիություն), ինչպես նաև գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող փաստերին չվերաբերող անհարկի և ավելորդ ապացույցներով դատարանին ծանրաբեռնելու հնարավորությունը (վերաբերելիություն): Միաժամանակ, նշված սկզբունքները կոչված են ապահովելու արդար դատաքննության իրավունքի, ինչպես նաև դրա բաղադրատարրը հանդիսացող՝ ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության իրավունքի իրացումը:

Ապացույցների վերաբերելիությունը ներկայացված փաստերում առկա այն տեղեկություններն են, որոնց հիման վրա հաստատվում կամ հերքվում է գործով ապացուցման ենթակա այս կամ այն հանգամանքը: Որոշել ապացույցների վերաբերելիությունը նշանակում է պարզել ապացույցների բովանդակության և դրանցով հաստատվող փաստերի միջև եղած օբյեկտիվ կապը:

Այն բոլոր դեպքերում, երբ դատարանն իր ներքին համոզմամբ գտնում է, որ կողմերի ներկայացրած ապացույցները (այդ թվում՝ ապացուցողական փաստերը) անհրաժեշտ չեն գործը լուծելու հարցում էական նշանակություն ունեցող փաստերը պարզելու համար, կամ դրանք ուղղված են այնպիսի փաստերի ապացուցմանը, որոնք շեղվում են գործից և առնչություն չունեն վերջինիս հետ, կամ ներկայացված են տվյալ գործի քննության համար օրենքով չնախատեսված ապացույցներ, ապա ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ

մասի ուժով նա հնարավորություն ունի դրանք դուրս թողնելու ապացուցման առարկայի շրջանակներից: Մեր կարծիքով, դատարանին վերապահված այս իրավասությունն իրավաչափ է և բխում է արդար դատաքննության իրավունքի, ինչպես նաև դրա բաղադրատարրը հանդիսացող՝ ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության իրավունքի էությունից:

Պետք է նշել, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 2-րդ մասով ապացուցման առարկան որոշելու դատարանին տրված իրավասությունը 2009 թ. դարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանի քննության առարկա²⁵:

Սահմանադրական դատարան դիմած անձի կարծիքով, ապացուցման առարկայի կազմում պետք է ընդգրկվեն բացառապես այն հանգամանքները, որոնք գործին մասնակցող անձն առանձնացրել, գիտակցել, ընկալել ու ներկայացրել է որպես գործի ելքի համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստ: Ըստ դիմողի՝ օրենսգրքի վիճարկվող հոդվածը դատարանին իրավունք է տալիս միջամտելու գործի ելքի համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերի շրջանակը որոշելու հարցին, որով դատարանին վերագրվում է կողմերին վերապահված գործառույթ՝ առաջ քաշել փաստեր, որոնք կողմերը չեն կարևորել գործի լուծման համար էական նշանակություն ունենալու տեսանկյունից, կամ ապացուցման առարկայի կազմից հանել որոշակի փաստեր, որոնք, ըստ կողմի, գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն: Դիմումատուի կարծիքով, դատարանի՝ ապացուցման առարկան որոշելու իրավասությունը հակասում է կողմերի իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքներին և այդ տեսանկյունից հակասահմանադրական է:

Կարևորելով յուրաքանչյուր գործով դատաքննության սահմանները որոշելու համար ապացուցման առարկան ճիշտ սահմանելու հանգամանքը՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը հաստատել է նշված իրավադրույթի համապատասխանությունը ՀՀ սահմանադրությանը և իր իրավական դիրքորոշման շրջանակներում արձանագրել է, որ գործը լուծելու համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերի որոշումը դատարանի կողմից ամենևին էլ չի նշանակում կողմերի իրավահավասարության կամ մրցակցության սկզբունքների խախտում, ընդհակառակը՝ դրանով դատարանը կողմերին ուղղորդում է ապացույցներ ներկայացնել այն փաստերի վերաբերյալ, որոնք կհաստատեն իրենց պահանջներն ու առարկությունները, հետևաբար փաստական հիմք կստեղծեն գործով օրինական (հիմնավոր) վճիռ (որոշում) կայացնելու համար²⁶:

Պետք է նկատի ունենալ, որ ապացուցման առարկայի շրջանակներն ուրվագծելու դատարանի իրավասությունը որոշակի սահմաններ ունի: Ինչպես արդարացիորեն նշվում է ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշման շրջանակներում, ՔԴՕ 42 հոդվածի 2-րդ մասի «գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման

²⁵ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 08.12.2009 թ. թիվ ՍԴՈ-845 որոշումը «Քաղաքացի Նարինե Սահակյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 48 հոդվածի 2-րդ մասի՝ ՀՀ սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով»:

²⁶ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 08. 12. 2009 թ. թիվ ՍԴՈ-845 որոշման 7-րդ կետը:

վրա» բառակապակցության առկայության պայմաններում դատարանը չի կարող առաջ քաշել ապացուցման ենթակա այնպիսի նոր հանգամանք կամ փաստ, որն ընկած չէ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում: Ըստ Սահմանադրական դատարանի՝ «օրենսգրքի վիճարկվող դրույթն իր վերոհիշյալ բառակապակցությամբ կաշկանդում է դատարանին գործին մասնակցող անձանց ներկայացրած պահանջների և առարկությունների շրջանակով, ինչի արդյունքում երաշխավորվում է մրցակցության սկզբունքի պահպանումը և բացառվում է այս տեսանկյունից դատարանի հնարավոր կանայականությունը»²⁷:

СЕРГЕЙ МЕГРЯН – Проблема предмета доказывания в гражданском процессе. – При подготовке гражданского дела к судебному разбирательству важно определить круг фактов, необходимых для его разрешения. Предмет доказывания по гражданским делам – одна из наиболее дискуссионных проблем в науке о гражданском процессуальном праве. В статье проанализированы понятие, значение и состав предмета доказывания, процессуальный порядок и круг юридически значимых обстоятельств, роль суда и границы его полномочий при определении предмета доказывания. С учетом неоднородности, различного значения и целевой направленности доказываемых сторонами и устанавливаемых судом обстоятельств предмет доказывания предлагается рассматривать в двух аспектах: в широком – как совокупность фактов, установление которых имеет значение для возбуждения, рассмотрения и разрешения дела, и в узком – как совокупность фактов, установление которых имеет значение для его разрешения по существу.

Состав предмета доказывания в узком смысле следует считать относительно стабильным, и хотя по конкретному делу возможна его дальнейшая корректировка, необходимо законодательно обязать суд определять и процессуально оформлять предмет доказывания уже на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. Кроме того, в статье предлагается усовершенствовать нормы ГПК о подготовке дела к судебному разбирательству и об определении предмета доказывания.

SERGEY MEGHRYAN – The Problem of the Ultimate Fact in Civil Procedure. – One of the major objectives of the court during preparation of the civil case for the hearing is accurate determination of the scope of the evidence required for the substantive settlement of the case. The problem of ultimate fact is one of the most discussed issues in the theory of civil procedure.

Based on the provisions of the RA civil procedural legislation and legal position of the RA Constitutional Court, as well as taking into account the advances of national and foreign science of civil procedural law, the author analyses the concept, meaning and the content of ultimate fact, procedural order and criteria of determination of circumstances relevant in law, the role of the court and the frames of its competence while defining ultimate fact.

The standpoint is substantiated on absence of grounds for subdivision and differentiation of the ultimate fact under the case as well as for appropriation of several

---

²⁷ ՀՀ սահմանադրական դատարանի 08. 12. 2009 թ. թիվ ՍԴՈ-845 որոշման 9-րդ կետը:

ultimate facts depending on persons participating in the case or finding of the facts. With regard to discontinuity, various significant and target directions of the circumstances proved by the parties and established by the court, the concept of ultimate fact is suggested to be considered in two aspects: in broad sense – as a complex of legal and evidential facts of substantive and procedural character the establishment of which is essential for institution, examination and settlement of the case in essence; and in restricted sense – as a complex of legal and evidential facts of substantive character the establishment of which is essential for substantive settlement of the case.

In the thesis it is grounded that the content of the ultimate fact in the restricted sense should be considered as relatively stable, and though for certain cases in virtue of various reasons its further adjustment is possible, it is necessary to oblige the court legally to determinate ultimate fact and draw its procedural order already at the stage of preparation of the case for judicial examination. The aim of such a requirement is to ensure proper distribution of the burden of evidence, determination of the frames of judicial examination and criteria of relevance of the evidences.

In the result of the research of the mentioned problems, suggestions are drawn up aimed at improvement of the relevant provisions of the RA Civil Procedural Code in regard to the preparation of the case for judicial examination and determination of the ultimate fact under specific civil case.